

Svein Mønnesland, *Istra i Kvarner očima stranaca / Istria and Kvarner through foreign eyes*, Oslo: Sypress, 2019., 386 str.

Istra i Kvarner te njihova prirodna i kulturna raznolikost stoljećima su predmet znatiželje brojnih putnika, znanstvenika, umjetnika i romantičara. Knjiga norveškoga slavista Sveina Mønneslanda *Istra i Kvarner očima stranaca – Istria and Kvarner through foreign eyes* donosi zanimljiv pregled utisaka putnika različitih profila zanimanja koji su se usputno, slučajno ili pak ciljano zatekli na tom području i svoje impresije zabilježili u putopisima, na platnu ili nekom drugom materijalu, koji se naposljetku čuvaju diljem europskih muzeja, knjižnica i arhiva. Knjiga je izišla 2019. u izdanju norveške izdavačke kuće Sypress i plod je autorove dugogodišnje profesionalne usmjerenosti slavenskim jezicima i kulturi, što se očituje i u prethodnim djelima koja obrađuju područja Dalmacije, Bosne i Srbije. Izdana je na hrvatskom i engleskom jeziku te je vrlo zanimljiva i impozantna kombinacija dijelova teksta koji predstavljaju utiske stranaca i umjetničkih djela (umjetničke slike, crteži, gravure...) koja prikazuju prirodu, narodne običaje i svakodnevni život u Istri i na Kvarneru od srednjega vijeka pa do početka Prvoga svjetskog rata.

Knjiga se sastoji od mnoštva manjih poglavlja koja najčešće sadržavaju utiske koje su na strance ostavili pojedini gradovi, naselja ili otoci u Istri i na Kvarneru, a izdvajaju se poglavlja „Karte Istre i Kvarnera“ (12-19), „Jedan škotski putnik 1609. godine“ (20-23), „Na moru“ (230-261), „Kašteli i trgovišta“ (300-311) i „Život na selu“ (312-353), koja nisu usmjerena na jedno manje područje, naselje ili grad, već objedinjuju zanimljivosti iz prirode, kulture, običaja i načina života cjelokupnoga područja uz, naravno, čimbenike koji su najviše zaintrigirali pridošlice. Poglavlja uvijek donose i kratku autorovu bilješku, odnosno kratak uvod o povijesti mjesta te putopiscima i umjetnicima čija se svjedočanstva donose.

Na samome početku nalaze se „Sadržaj“ (5) te popis talijanskih i hrvatskih geografskih naziva (6). „Uvod“ (7-11) donosi osnovne podatke i kratak povijesni pregled te ističe posebnost područja koje se obrađuje. Kako autor naglašava, radi se o području sa zajedničkim identitetom, no, s druge strane, radi se o relativno malom području s brojnim zemljopisnim, povijesnim, političkim, jezičnim i etnološkim razlikama, odnosno o „mikrokozmina“ na granici između romanskoga i slavenskoga svijeta, granici carstava te području podijeljenom među trima državama. Autor naglašava da se često radi o

subjektivnim i romantiziranim prikazima Istre i Kvarnera koji sadrže brojne mitove i legende, što naposljetku odaje i sam naslov knjige, čime čitatelj stječe svijest da poneka svjedočanstva mora uzeti sa zadržkom, a tomu dodatno pridonosi i činjenica da autor rijetko intervenira s komentarima i kritikama izvora koje donosi jer to zapravo i nije primarna uloga ovoga djela. Donose se utisci nekih za istarsku historiografiju već dobro poznatih autora poput, primjerice, arapskoga geografa al-Idrisija, zatim Dantea Alighierija, Johanna Weicharda Valvasora, Alberta Fortisa, Charlesa Yriarte, Richarda Francisa Burtona, Pietra Kandlera i mnogih drugih više ili manje poznatih povjesničara, umjetnika, putopisaca, znanstvenika i zaljubljenika u starine, folklor i ostale „fenomene“ koji Kvarner i Istru izdvajaju u očima došljaka i stranaca. Donose se svjedočanstva koja sežu duboko u razvijeni srednji vijek pa sve do Prvoga svjetskog rata, s time da se pravi procvat u broju impresija bilježi od 18. stoljeća nadalje, što je vjerojatno rezultat bolje prometne povezanosti.

Sljedeće poglavlje, „Istra i Kvarner na kartama“ (12-19), kako i sam naslov sugerira, donosi pregled područja Istre i Kvarnera na geografskim kartama, s geografskim odrednicama nerijetko ukomponiranim s povijesnim i gospodarskim pregledom i načinom života. Autor napominje kako je Istra najčešće prikazivana kao zasebno područje s obzirom na političku situaciju i podijeljenost današnjega hrvatskog prostora između nekoliko sila. Ističu se prikazi Istre koje donose poznati kartografi poput Pietra Coppa, Sebastiana Münstera, Abrahama Orteliusa, Jacquesa-Nicolasa Bellina, Giovannija Valle i dr. Istru i Kvarner te otoke zajedno prikazuje i karta talijanskoga kartografa Vincenza Coronellija.

Poglavlje „Jedan škotski putnik 1609. godine“ (20-23) donosi utiske škotskoga putopisca Williama Lithgowa, koji su objavljeni u njegovoj knjizi *Put iz Škotske u najčuvanije kraljevine Europe, Azije i Afrike* 1614. godine. Lithgow često svoje živopisne opise povezuje sa saznanjima koja donose antički autori poput Katona, Plinija i Ptolomeja pa je ponekad nejasna granica njegovih osobnih opažanja i onih koje crpi od navedenih autora. Donosi podatke poput načina života ljudi, vremenskih i zdravstvenih prilika, a posebno se to očituje u opisu pulske luke za koju napominje da nije prometna koliko bi mogla biti i to zbog nezdrava zraka uslijed isparavanja stajaćih voda. Pozornost je posvećena i uskocima te njihovom zanimljivom izgledu, načinu života i ulozi koju su imali na području podijeljenom između nekoliko sila. Zanimljivo je da se u ovom poglavlju, iako nevezano za škotskoga putopisca, donosi i prvi prikaz istarskoga grba.

Slijedi dio knjige s manjim poglavljima u kojima se autor bavi svjedočanstvima i utiscima stranaca o gradovima, naseljima i otocima na Kvarneru i u Istri. Slijed svjedočanstava autor započinje od kvarnerskoga područja, zatim se preko Učke spušta preko istočne obale Istre do Pule. Nakon Pule slijede svjedočanstva o naseljima zapadne istarske obale, s pokojim izletom u unutrašnjost („Vodnjan“ i „Pazin“) te vraćanjem na kvarnerske otoke („Cres i Lošinj“ i „Rab“), da bi se na samome kraju autor dotaknuo i krajnjega sjeverozapadnoga, odnosno današnjega slovenskoga („Piran“ i „Kopar“) i talijanskoga dijela Istre („Milje“). Poneka poglavlja ne odnose se samo na jedno mjesto, već se usmjeravaju na obilježja i život nekadašnjih kaštela, seoski život i običaje te dogodovštine na pučini.

Dio knjige posvećen svjedočanstvima o Kvarneru očituje se u poglavljima „Rijeka“ (24-69), „Trsat“ (70-78), „Bakar, Kraljevica“ (79-87), „Crikvenica, Novi Vinodolski“ (88-89), „Krk“ (90-97), „Senj“ (98-105), „Kastav, Volosko“ (106-113), „Opatija“ (114-125) i „Lovran“ (126-131). Logično, veća naselja i gradovi sadrže više svjedočanstava koja su pritom puno detaljnija i bogatija, a tiču se društvene i političke situacije, gospodarstva te naposljetku i načina života ljudi. Dobar primjer za navedeno predstavlja Rijeka kao grad od velike strateške važnosti za unutrašnjost i posebne pozicije koju dobiva 1779. (*corpus separatum* podložan Ugarskoj) te se shodno tomu donosi i velik broj svjedočanstava usmjerenih na gospodarstvo, razvoj industrije, poglavito brodogradnje, te o suživotu Slavena, Talijana, Nijemaca i Mađara. Trgovina se također nalazi u fokusu svjedočanstava stranaca te se Rijeka često uspoređuje s Trstom kao lučkim gradom sa sličnom pozicijom i važnošću. Osim opisa Rijeke, tu su i zanimljivi utisci o Bakarskom zaljevu („dom bure“), brodogradilištu u Kraljevici te lovu na tune ljestvama uz obalu (tunere), koji se potpuno razlikuje od tunolova na zapadnom Sredozemlju. Slijede opisi Crikvenice i Novoga Vinodolskog te Krka kao centra glagoljaštva, nalazišta čuvene Bašćanske ploče te posebnosti dijalekata koji su se govorili na otoku, pri čemu se ističu opaske talijanskoga svećenika Alberta Fortisa (18. st.) koji donosi vrlo bogate informacije o običajima domicilnoga stanovništva, često uz kritiku njihova načina života i ponašanja. Senj je strancima privlačan zbog predaja o senjskim uskocima, a pozornost često plijeni i tzv. senjska bura. Opatija je zapažena kao lječilište i turističko mjesto koje posjećuju i pripadnici europskih vladarskih kuća, pri čemu nije nedostajalo kritika na račun turizma i „skupoće usporedive s velikim europskim gradovima“, a ni kritike sadržaja

i atmosfere koje nudi – tako P. E. Henderson piše za Opatiju da je „mjesto hotela i pansiona, austrijski Cannes, ali nasmrt dosadan“.

Sljedeći dio knjige donosi poglavlja koja se tiču Istre. „Učka“ (132-133) je manje poglavlje koje simbolično predstavlja prijelaz s Kvarnera u Istru, a što možemo naslutiti i iz opaske T. G. Jacksona, koji je naziva imponantnom fasadom prema Kvarneru.

„Labin“ (134-137) se često sagledava u kontekstu granice na Raši ili pak kao rodno mjesto Matije Vlačića Ilirika.

Zasigurno najveće poglavlje i najveći broj svjedočanstava posvećeni su Puli (138-203), i to najviše u kontekstu arhitekture i umjetnosti, odnosno rimskoga naslijeđa koje se očituje u nekoliko imponantnih građevina iz rimskoga doba (amfiteatar, Augustov hram, Slavoluk Sergijevaca...). Svjedočanstva su često popraćena crtežima, gravurama, slikama i sličnim vrijednim umjetničkim djelima koje odaju izgled grada i način života stanovništva s obzirom na vrijeme u kojemu su nastala. Osim antičke baštine, u fokusu stranaca našli su se i opisi pulske luke, tunolova, mletačkoga kaštela, ali i vrijedna svjedočanstva o nezdravom zraku i zagađenoj vodi, zbog kojih je i broj stanovnika bio jako nizak s obzirom na mogućnosti koje je nudio jedan grad toliko bogatoga naslijeđa. Sredina 19. stoljeća donosi promjene u Pulu te grad postaje glavnom ratnom lukom Carstva, čime započinje njegov ubrzani razvoj, a mnogi stranci kao, primjerice, W. Miller zamjećuju dvije krajnosti u gradu, ostatke antičkih građevina s jedne te moderno brodogradilište s druge strane. Atmosferu u Puli početkom 20. stoljeća zanimljivo, no ne baš u pozitivnom smislu, opisuje i J. Joyce, nazivajući grad pomorskim Sibirom te dosadnim mjestom.

Sljedećih nekoliko poglavlja uglavnom je posvećeno otocima pa se tako donose utisci stranaca o Brijunima (204-207), referirajući se uglavnom na rimski kamenolom i antičku baštinu, zatim „Cres i Lošinj“ (208-221) te „Rab“ (222-229). Za tri se potonja ističu svjedočanstva A. Fortisa, koji donosi opaske o gospodarstvu, prehrani, klimi te zdravstvenim uvjetima, odnosno ističe kako su oni loši zahvaljujući slaboj ishrani i načinu života, a ne kvaliteti zraka.

S otoka se autor seli na pučinu pa je sljedeće poglavlje „Na moru“ (230-261) posvećeno otvorenom moru, plovidbi, ribolovu i umjetničkim prikazima obale s morske strane. Zanimljivi su podaci o salinitetu Jadrana i temperaturi mora te razni opisi vrsta ribe i školjaka, mjesta gdje ih se najviše lovi te pogoni za preradu.

„Vodnjan“ (262-267) je strancima zanimljiv zbog načina života u gradu i okolici, a posebice se ističu Galizana i Peroj. Stranci donose informacije o broju stanovnika koji varira s obzirom na pojedina razdoblja, gospodarskoj situaciji i resursima, nedostatku pitke vode, ali i vrlo ukusnom vodnjanskom vinu (*vino di rose, vin de rosa*). Kandler opisuje odjeću vodnjanskih žena te ukazuje na njezinu sličnost s odjećom središnje i južne Italije. Peroj kao mjesto naseljeno crnogorskim stanovništvom, te time i kao zajednica s nešto drukčijim običajima od ostalih naselja, privlači veliku pozornost stranaca, a opisi Perojaca, njihovih običaja i unutrašnjosti perojske crkve često su romanizirani, no vrlo zanimljivi i korisni za istraživače.

Poglavlje o Rovinju (268-277) uglavnom se referira na usmjerenost moru, točnije na opis rovinjske luke i stanovnika Rovinja kao vrsnih ribara i vrlo sposobnih peljara, ali i na gospodarske resurse poput vina i ulja te trgovinu vinom i tvornicu duhana. Ističe se i legenda o svetoj Eufemiji koju donosi Alice Lee Moqué, američka spisateljica i pobornica ženskih prava, koja je početkom 20. stoljeća posjetila Istru i Dalmaciju.

„Poreč“ (278-289) i njegova ostavština, posebno Eufrazijeva bazilika, također su predmet zanimanja stranaca, a R. F. Burton naziva ga najrimskim gradom na poluotoku. Slijede ga nešto manja poglavlja „Novigrad“ (290-291) i „Umag“ (292-293) sa zanimljivim crticama iz prošlosti, uključujući i mjesta u okolici Sipar i Savudriju.

„Pazin“ (294-299) je, s obzirom na svoju važnost i ulogu centra hrvatske kulture i književnosti te glagoljsku tradiciju, jedan od rijetkih gradova u unutrašnjosti poluotoka za koji autor u zasebnom poglavlju donosi svjedočanstva stranaca. U središtu njihova zanimanja su Pazinski kaštel i Pazinski potok (Pazinčica, Fojba), a Jules Verne odabrao ga je i za mjesto radnje svojega pustolovnog romana, vjerojatno se služeći zapisima C. Yriarte, koja se i ovdje donose.

Poglavlja „Kašteli i trgovišta“ (300-311) i „Život na selu“ (312-353) donose impresije stranaca uglavnom o naseljima u unutrašnjosti Istre te narodnim običajima na selu, a posebno onih koji se na neki način izdvajaju, primjerice Ćića. Vezano za kaštela i trgovišta, autor se najviše referira na djelo J. W. Valvasora *Slava vojvodine Kranjske*, prenoseći tako njegove priče o vampiru iz Kringe, štrigunima itd. U djelu autor donosi i Valvasorove bakropise iz mjesta nekadašnje austrijske Istre (Boljun, Lindar, Pićan, Tinjan, Gračišće, Paz...), a zanimljiv je i opis kaštela u Savičenti F. H. Jacksona, za koji tvrdi da je najbolje očuvani

kaštel u Istri. Poglavlje o životu na selu obuhvaća svjedočanstva stranaca o izgledu, ponašanju, odijevanju i prehrani stanovništva, narodnim vjerovanjima, praznovjerjima i ostalim čimbenicima koji se odnose na način života na seoskom području. Izdvajaju se impresije o Ćićima i njihovu načinu života koje su često romantizirane (neobrazovani, nepredvidljivi, slaba morala, razbojnici...), a već Yriarte govori o ugroženosti istrorumunjskoga dijalekta. Zanimljive su i opaske o istarskom gospodarstvu, najčešće o proizvodnji vina i ulja.

Posljednja poglavlja posvećena su gradovima u današnjem slovenskom, odnosno talijanskom dijelu Istre. „Piran“ (354-365), „Kopar“ (366-373) i „Milje“ (374-377) predstavljeni su slikovitim opisima, pokojom informacijom o načinu života ljudi te ponajviše u kontekstu monopola u proizvodnji soli, što je bilo od velikoga gospodarskog i političkog značaja kroz povijest.

Završno poglavlje „Što se zatim dogodilo?“ donosi kratak pregled zbivanja u Istri nakon razdoblja koje se obrađuje u knjizi, točnije od kraja Prvoga svjetskog rata nadalje i to kroz prikaze na poštanskim markama. Knjiga završava popisom umjetnika i autora (383-384) te se na kraju čitatelja upućuje na slična djela istoga autora (385).

Istra i Kvarner očima stranaca – Istria and Kvarner through foreign eyes Sveina Mønneslanda izrazito je zanimljivo i korisno djelo koje sažima prošlost Istre i Kvarnera kroz opise i umjetničke prikaze stranaca okupljajući ih na jednome mjestu. Budući da svjedočanstva stranaca obuhvaćena ovom knjigom nisu uvijek prenesena cjelovito, ova knjiga, poput svojevrsnoga kataloga, pruža istraživačima i znatiželjnicima poticaj da se ozbiljnije posvete autorima, odnosno strancima koji su pisali o Istri i Kvarneru te njihovim djelima, stoga je poziv na istraživanje jedna od glavnih uloga i poruka ove knjige.

Gabriela Braić

Diana De Rosa, *Amene e dolci colline. Viaggio nell'Istria del Catasto franceschino 1818-1829*, Trieste: Comunicarte edizioni / Deputazione di storia patria per la Venezia Giulia, 2020., 304 str.

Prihodi od poreza na nekretnine uvijek su dobrodošli državnoj blagajni, a preduvjet je za njihovo ubiranje postojanje zemljišnoga katastra. Za zemljišnu izmjeru Istre austrijskim su činovnicima bile potrebne nepune četiri godine.